

дження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави // Вісник Академії правових наук України. 2000. № 4 (23). 12. Воронов І. Проблеми правової держави в умовах модернізації суспільства // Віче. 2003. № 1 (130). 13. Кудинов О. А. Разработка теории правового государства в российской науке начала XX века // Общественные науки и современность. 2002. №3. 14. Скрипнюк О. В. Правова держава і становлення системи соціально орієнтованого державного управління // Вісник Академії правових наук України. 2004. № 2 (37). 15. Гринок Р.Ф. Идея правовой державы: теоретико-правовая модель і практична реалізація: Монографія. К., 2004. 16. Дашковська О.Р. Принцип поліду влади як гарантія політичної свободи людини і громадянина // Проблеми законності. 1998. Вип. 36. 17. Журавльова Г. Поділ влади в сучасній Україні (проблеми теорії та практики) // Право України. 1998. № 11. 18. Іваненко Г. В. Основні принципи правової держави // Митна справа. 2002. №4. 19. Кудинов О. А. Разработка теории правового государства в российской науке начала XX века // Общественные науки и современность. 2002. №3. 20. Воронов І. Проблеми правової держави в умовах модернізації суспільства // Віче. 2003. № 1 (130). 21. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К., 1999.

Надійшла до редколегії 05.04.06

Л.В. Гузь

ГАРАНТІ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ І ДОСВІД ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Питання гарантування виборчих прав громадян України стає надзвичайно актуальним на фоні суспільних перетворень, які сьогодні відбуваються в Україні. Реальне забезпечення волі народу під час проведення виборів, як пріоритетної форми народовладдя, можливе лише тоді, коли в державі проводяться чесні, справедливі і вільні вибори на підставі виключно Конституції і законодавства України. Перетворення виборів із формального атрибуту на справжнє реальне волевиявлення вимагає насамперед створення належного правового механізму організації і проведення виборів і відповідного механізму їх гарантування.

Проблеми реалізації виборчих прав громадян України постійно перебувають у полі зору вітчизняних державознавців, однак розглядаються здебільшого побіжно, у межах більш загальної тематики. Зокрема, Г.В. Мурашиним вони аналізуються в загальному контексті гарантій безпосередньої демократії [1], М.І. Ставнійчук – в межах загальної системи гарантій виборів в Україні [2], Т.В. Стещенко – в аспекті функціонального спрямування роботи виборчих комісій [3]. Проте самостійного комплексного дослідження, присвяченого гарантіям виборчих прав громадян України, дотепер не проводилося. Тому метою даної статті є аналіз сучасного стану конституційно-правового закріплення гарантій виборчих прав громадян в Україні, з'ясування ступеня його відповідності кращим зарубіжним взірцям, а також визначення основ-

них шляхів удосконалення чинного законодавства України в аспекті гарантування виборчих прав громадян.

З точки зору загальної теорії права гарантії являють собою дуже об'ємне соціально-політичне та юридичне явище. Зокрема, А.С. Мордовець вирізняє три моменти, які характеризують гарантії: пізнавальний, ідеологічний та практичний. Пізнавальний момент дозволяє розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичну інформацію про соціальну, правову політику держави, ідеологічний – використовується політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей всередині держави та за її межами, а практичний – виступає як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ особи. Зміст гарантії динамічно обумовлений їх цільовою, інституціональною та функціональною направленістю, залежить від суспільно-політичних та інших процесів, які проходять в державі на окремих етапах її історичного розвитку [4, с.168].

У сучасній юриспруденції гарантії прав і свобод людини і громадянина поділяють на дві групи: 1) загальні (загально-соціальні, матеріальні); 2) спеціальні (юридичні). Під загальними гарантіями розуміють сукупність економічних і політичних умов, що роблять права реальними. Але наука конституційного права вивчає переважно юридичні гарантії, тобто ті, які випливають з конституції, законів та інших нормативних джерел. Відомий російський конституціоналіст М.В. Баглай цілком справедливо зазначає з цього приводу: «Під гарантіями розуміють правові засоби, що забезпечують реалізацію того чи іншого права людини і громадянина. Кожне право тільки тоді може бути реалізоване, коли йому відповідає чийсь обов'язок його забезпечити. Гарантії, по суті, і є обов'язки, стосовно конституційних прав і свобод це обов'язок держави» [5, с.247].

Виходячи із загальнотеоретичних положень, гарантії суб'єктивного виборчого права – це система соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційних передумов, засобів і способів, які створюють рівні можливості та оптимальні умови для безперешкодного здійснення громадянином своїх виборчих прав, свобод та інтересів. Гарантії всебічно характеризують ступінь демократичності суспільства, рівень його економічного та політичного розвитку. В аспекті теми даної статті важливо мати на увазі, що гарантії виборчих прав виступають засобом постійного вдосконалення цих прав, їх реального виконання, а в необхідних випадках – ефективного захисту від можливих порушень. Через виборче право та виборчу систему простежується не декларована, а реальна політична структура суспільства та його інститути, норми, цінності тощо.

Юридичні гарантії охоплюють усі правові засоби, які забезпечують здійснення й охорону виборчих прав громадян. Їх можна розділити на дві групи: а) гарантії реалізації (використання) виборчих прав – юридичні засоби, які забезпечують правомірну реалізацію прав і свобод; б) гарантії захисту виборчих прав – юридичні засоби, які їх охороняють. Гарантії правомірного використання особою своїх прав націлені на створення для неї і суспільства оптимального соціально-правового середовища реалізації декларованих прав і свобод; на відміну від гарантій охорони вони безпосередньо не пов'язані з правопорушеннями. Ця група гарантій забезпечується передусім нормотворчістю, через яку встановлюється юридична сила, значимість, обсяг, межі використання виборчих прав, матеріальна основа і процедури їх використання, включаючи юридичні фактори, з якими вони пов'язані. Потреба в охороні (захисті) виборчих прав громадян виникає, як правило, у випадках їх порушень чи створенні перешкод на шляху їх реалізації, відмови у визнанні за особою права, невиконанні будь-якого юридичного обов'язку протилежною стороною правовідносин тощо. Вітчизняний законодавець намагається підходити до регламентації гарантій виборчих прав громадян системно, виважено, з урахуванням зарубіжного досвіду.

Одне з основних завдань виборчого законодавства полягає у створенні рівних політичних і економічних можливостей громадян при реалізації пасивного виборчого права. Для вирішення цього питання у законодавстві закріплюється цілий ряд положень, які мають на меті забезпечити принцип рівного виборчого права, надати усім кандидатам у депутати рівні права і можливості для участі у виборчому процесі. Наприклад, відповідно до ч.5 ст.3 чинного Закону України «Про вибори народних депутатів України» рівність прав і можливостей кандидатів у депутати забезпечується: 1) заборonoю привілеїв чи обмежень кандидатів у депутати за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; 2) заборonoю втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування у виборчий процес, за винятком випадків, передбачених законом; 3) рівним та неупередженим ставленням органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх службових та посадових осіб до кандидатів у депутати, партій (блоків); 4) заборonoю використання партією (блоком) під час фінансування передвиборної агітації інших коштів, крім коштів виборчого фонду партії (блоку) та коштів Державного бюджету України, виділених на забезпечення ведення передвиборної агітації; 5) рівним та неупередженим ставленням засобів масової інформації до кандидатів у депутати, партій (блоків) [6].

З метою забезпечення рівності можливостей усіх кандидатів у виборчому процесі уявляється доцільним запровадити на всіх видах виборів максимальний розмір власних виборчих фондів кандидатів чи партій (блоків) – учасників виборчого процесу.

Дотримання перерахованих обмежень не повинно перешкодити виконанню депутатами, виборними посадовими особами своїх обов'язків перед виборцями. На практиці деклароване положення про рівність кандидатів реалізувати в повному обсязі неможливо, оскільки кандидатам, які займають високу посаду, немає необхідності спеціально проводити передвиборну агітацію, – достатньо активізувати виконання своїх безпосередніх обов'язків. Відповідно до ч.5 ст.66 Закону «Про вибори народних депутатів України» офіційні повідомлення в період виборчого процесу про дії кандидатів у депутати, пов'язані з виконанням ними посадових (службових) повноважень, передбачених Конституцією України або законами України, і підготовлені у порядку, передбаченому Законом України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», не належить до передвиборної агітації [6]. Такі офіційні повідомлення не повинні містити коментарів агітаційного характеру, а також відео-, аудіозаписів, кінозйомок, фотоілюстрацій про дії зазначених осіб як кандидатів у депутати. Проте саме по собі інформування про діяльність кандидатів на своїх посадах дає їм додаткову можливість безкоштовно «потрапити» на екрани загальнодержавних і місцевих теле- і радіоканалів, шпальти газет тощо, і таким чином більше запам'ятися виборцям, донести до них більше відомостей про себе, створити власний позитивний імідж. Тому з метою забезпечення реальної рівності кандидатів видається доцільним законодавчо зобов'язати їх усіх, незалежно від займаної посади, з моменту реєстрації йти у відпустку для подальшої участі у виборчій кампанії.

Однією з суттєвих юридичних гарантій виборчих прав громадян є визначення переліку суб'єктів, які не мають права брати участь у передвиборній агітації. До таких віднесені згідно зі ст. 71 Закону «Про вибори народних депутатів України»: 1) особи, які не є громадянами України; 2) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові й службові особи; 3) члени виборчих комісій протягом строку їх повноважень у відповідних виборчих комісіях; 4) правоохоронні, судові органи, їх посадові й службові особи [6].

У більшості зарубіжних країн передвиборна агітація регулюється відповідними положеннями конституцій, які визначають основні політичні права й свободи громадян. У деяких випадках правове регулювання передвиборчої агітації здійснюється у законах про політичні партії, засоби масової інформації або про виборче

право. Наприклад, у Мексиці ці питання регулюються Федеральним законом «Про політичні організації та виборче право», а в Австрії – Федеральним законом «Про завдання, фінансування і передвборну агітацію політичних партій» [7]. Однак у переважній більшості країн таке регулювання обмежується спеціальним розділами чи главами законів про вибори. У деяких державах передвборна агітація представлена як «виборча кампанія» (Албанія, Болгарія, Польща), «агітація» (Литва), «представлення кандидатів» (Македонія).

Проведення чесних, прозорих, альтернативних виборів є можливим тільки за умови належної конкуренції передвборних програм, за наявності у виборців змоги бути обізнаними про зміст цих програм і зробити свідомий вибір. Тому істотною гарантією реалізації виборчих прав громадян є встановлення достатнього часу для проведення передвборної агітації. Так, за японським законодавством, передвборча кампанія кандидатів починається з моменту їх висування та закінчується напередодні дня виборів. В середньому вона триває 12 днів у випадку виборів до Палати представників і 17 днів у випадку виборів до Палати радників. Практика, яка найбільш часто зустрічається, – встановлення фіксованого числа днів до виборів для проведення агітації. Так, згідно зі ст. L 164 Виборчого кодексу Франції виборча кампанія відкривається за 20 днів до виборів [8, с.111]. В Алжирі виборча кампанія за виборами президента починається за 21 день до офіційного оголошення дати голосування і закінчується за 2 дні до неї. У Португалії також виборча кампанія починається за 21 день до дати виборів і триває протягом 20 днів.

В Україні загальна тривалість передвборної агітації втричі більша, ніж у переважній більшості зарубіжних країн. За чинним Законом «Про вибори народних депутатів України» (ст.65) партія (блок), кандидати у депутати мають право розпочати свою передвборну агітацію з моменту прийняття Центральною виборчою комісією рішення про реєстрацію кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії (блоку) і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів. Оскільки процедура реєстрації кандидатів у депутати має закінчуватися не пізніше ніж за 71 день до дня виборів, то саме цей термін орієнтовно можна вважати тривалістю повноцінної передвборної кампанії в Україні. З огляду на зарубіжний досвід, така тривалість передвборної агітації уявляється більш ніж надійною гарантією права виборців бути обізнаними про всіх учасників передвборних перемовин.

Громадяни України, політичні партії (блоки) мають право у формах, які дозволені законом і законними методами, вести агітацію за участь у виборах, за або проти будь-якого зареєстрованого кандидата, список або проти нього. Агітація при проведенні ви-

борів може здійснюватись через засоби масової інформації, шляхом проведення масових заходів (зборів та зустрічей з громадянами, публічних дебатів і дискусій, мітингів, демонстрацій), випуску і розповсюдження агітаційних друкованих матеріалів, та в інших встановлених законом формах. Зареєстрований кандидат, виборчий блок (партія) має право самостійно визначати форму й характер своєї агітації через засоби масової інформації. При цьому гарантуються рівні умови доступу до засобів масової інформації. Слід зауважити, що для українських виборчих кампаній притаманна політична різнобарвність кандидатів і політичних партій, що тягне за собою розгубленість виборців перед голосуванням. В інформаційних блоках організацій, які здійснюють телерадіомовлення, не допускається віддавати перевагу будь-якому кандидату, зареєстрованому кандидату, виборчому блоку, в тому числі під час висвітлення їх агітаційної діяльності. Але ведучі телевізійних інформаційно-аналітичних програм і передач, які висвітлюють виборчу кампанію, дуже часто супроводжують інформаційні сюжети суб'єктивними коментарями тих чи інших подій, які відповідають позитивним або негативним характеристикам учасників виборчого процесу.

ЗМІ використовують різні методи впливу на свідомість виборців, серед них: використання компрометуючої інформації з метою створення негативного образу кандидата або виборчого блоку (партії); спеціальне доведення відповідним чином підібраних фактів; проведення дезінформаційних заходів (інформацію про зарубіжні банківські рахунки, вілли тощо); виявлення особистої симпатії журналістів до кандидатів, виборчих блоків (партій). Серед негативних моментів, які називалися спостерігачами на виборах до Верховної Ради України 2002 р., – явна ангажованість засобів масової інформації і нездатність надати виборцям об'єктивну й чесну інформацію про учасників виборчої кампанії. Тому згідно з ч.6 ст.71 чинного Закону України «Про вибори народних депутатів України» ЗМІ, їх посадовим і службовим особам забороняється агітувати за або проти партій (блоків), висунутих ними кандидатів у депутати, оцінювати їхні передвиборні програми або віддавати їм перевагу у будь-якій формі. У разі порушення цієї вимоги за поданням Центральної виборчої комісії або відповідної виборчої комісії цим засобам масової інформації може бути тимчасово (до закінчення виборчого процесу) зупинена дія ліцензії [6]. Виходячи з вище сказаного, стоїть проблема напрацювання реального механізму контролю за інформаційно-психологічним впливом на виборців з боку ЗМІ у межах виборчого процесу. Важливо, щоб інформаційне сповіщення доводилось нейтрально (тобто без коментарів), для формування власного ставлення виборця до будь-

якого явища, події. Підсумки парламентських виборів 2006 р. у цілому засвідчили позитивні тенденції.

Водночас слід мати на увазі, що проблеми діяльності ЗМІ у виборчому процесі, зокрема проблема «негативної передвиборчої агітації» викликає стурбованість не тільки в Україні, але й у державах Західної Європи та США. В енциклопедії «Політичні партії і вибори у США» термін «негативна реклама» трактується як «реклама, яка представляє суперників у невігідному світлі». У Франції, Німеччині, Італії та деяких інших європейських державах законодавчо передбачено право відповіді, яке надається фізичним особам і організаціям на зроблені у пресі, по телебаченню або радіо заяви, які стосуються конкретних фактів. Таке право стає кращим засобом проти дезінформації, причому воно ефективніше, ніж порушені в судах позови за наклеп, тому що спростування може бути надруковано невідкладно. У реалізації цього права існує деяка різниця. Наприклад, у Німеччині правом відповіді слід скористатися не пізніше 2 місяців після передачі. Відповідь має бути передана в ефір без затримки у той же час дня, що й передача, в якій була оприлюднена недостовірна інформація. Британським законодавством право відповіді не передбачається, але в комісії по скаргах на телебаченні або радіо можуть бути направлені заяви про викривлення висвітлення події щодо приватного життя. У Франції достатньо заяви про неточність, допущену у передачі, якщо керівництво мовної компанії не надасть ефірний час для реалізації права відповіді, його можливо примусити до цього через суд загальної юрисдикції.

В українському законодавстві відповідна норма міститься у ч.12 ст.71 чинного Закону України «Про вибори народних депутатів України», але практика її застосування є недостатньо усталеною. Засіб масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку партія (блок) або кандидат у депутати вважав явно не достовірною, не пізніше як через 3 дні після дня звернення з вимогою про відповідь, але не пізніше останнього дня перед днем виборів зобов'язаний надати уповноваженій особі, партії (блоку), кандидату в депутати, щодо яких поширено недостовірні відомості на їх вимогу, можливість оприлюднити відповідь: надати такий самий ефірний час відповідно на телебаченні чи радіо або опублікувати в друкованому засобі масової інформації наданий партією (блоком) чи кандидатом у депутати матеріал, який повинен бути набраний таким самим шрифтом і розміщений під рубрикою «відповідь» на тому ж місці шпальти в обсязі не меншому, ніж обсяг повідомлення, що спростовується. Відповідь має містити посилення на відповідну публікацію в друкованому засобі масової інформації, передачу на телебаченні, радіо та на факти, що спростовуються. Відповідь, опублікована в останній день перед днем виборів, не повинна містити

прямих закликів до голосування за або проти певної партії(блоку). Відповідь має бути оприлюднена без додатків, коментарів та скорочень і здійснюватися за рахунок засобу масової інформації. Відповідь на відповідь не надається.

Важливою юридичною гарантією охорони виборчих прав громадян України є юридична відповідальність, у тому числі – й конституційно-правова. Зокрема, чинне виборче законодавство передбачає два види конституційно-правової відповідальності за порушення порядку проведення передвиборної агітації – попередження і скасування рішення про реєстрацію. Суб'єктами, які можуть притягнути до такого виду конституційної відповідальності, виступають виборчі комісії – органи, на які покладено обов'язок підготовки та проведення виборів, контролю за додержанням вимог законодавства. Однак чинному виборчому законодавству у цій сфері бракує уніфікованості.

Конституційна відповідальність має інколи яскраво виражений політичний характер і тісно пов'язана з політичною відповідальністю. Разом з тим, вона є самостійним видом юридичної відповідальності й має всі необхідні риси (джерело, суб'єкт, підстава, санкція). Якщо політична відповідальність – це міра, яка має на меті розв'язання конфліктної ситуації, то конституційна – це наслідок порушення юридичних норм. На жаль, судова практика останнього часу дозволяє говорити й про те, що скасування реєстрації кандидата іноді виступає політичним засобом відсторонення від подальшої передвиборної боротьби непотрібних діючій владі кандидатів.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки:

Гарантії суб'єктивного виборчого права – це система соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційних передумов, засобів і способів, які створюють рівні можливості та оптимальні умови для безперешкодного здійснення громадянином своїх виборчих прав, свобод та інтересів. Система гарантій виборчих прав громадян України перебуває на стадії становлення. При її удосконаленні має бути врахований досвід провідних країн західної демократії, насамперед держав Євросоюзу.

При удосконаленні виборчого законодавства більше уваги слід приділити забезпеченню рівноправності кандидатів на виборні посади та партій (блоків), що їх висунули. З цією метою доцільно, наприклад, запровадити положення про обов'язковий вихід у відпустку всіх кандидатів, незалежно від займаної посади, та забронювати будь-яких форм прихованої дискримінації кандидатів під час передвиборної кампанії з боку органів публічної влади та ЗМІ.

Потребують подальшого розвитку гарантії захисту виборчих прав громадян, насамперед заходи конституційно-правової від-

повідальності за порушення виборчого законодавства. За усіма видами виборів мають бути встановлені єдині підстави для винесення попередження і скасування рішення про реєстрацію кандидатів, а сам перелік таких підстав має бути чітким і повним.

З метою більш повного й системного закріплення гарантій виборчих прав громадян в Україні доцільно прийняти спеціальний закон «Про гарантії виборчих прав громадян» (як в Росії чи Туркменістані), який у подальшому міг би стати складовою частиною Виборчого кодексу (на зразок Франції, Білорусі чи суб'єктів Російської Федерації).

Зрозуміло, що проблематика гарантій реалізації виборчих громадян виходить далеко за межі однієї статті. Важливими напрямками подальших досліджень у даному контексті є з'ясування видового розмаїття таких гарантій, способів їх нормативного закріплення, підстав і процедур притягнення до відповідальності за порушення виборчого законодавства тощо.

Список літератури: 1. Мурашин Г.О. Гарантії безпосередньої демократії // Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / За ред.. В.Ф. Погорілка. К., 2001. 2. Ставнійчук М.І. Гарантії виборів в Україні // Виборче право України / За ред.. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. К., 2003. 3. Стешенко Т.В. Вибірчі комісії: правовий статус і організація роботи: Автореф. дис... канд.. юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 2000. 4. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. Саратов, 1996. 5. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. М., 1998. 6. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. № 1665-IV (в ред. Закону від 7 липня 2005 р. № 2777-IV) // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 38-39. Ст.449. 7. Федеральный закон от 2 июля 1975 г. «О задачах, финансировании и предвыборной агитации политических партий (Закон о партиях)» // Австрийская Республика. Конституция и законодательные акты. М., 1985. 8. Французская Республика: Конституция и законодательные акты. Избирательный кодекс / Под ред. В.А. Туманова. М., 1989.

Надійшла до редакції 14.04.06

Т.А. Сироїд

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА РЕАБІЛІТАЦІЮ ЖЕРТВ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ

Міжнародно-правові акти універсального та регіонального характеру приділяють значну увагу дотриманню прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Особливий акцент направлено на захист осіб, які скоїли злочин. Загальні принципи відправлення правосуддя відносно цієї групи осіб закріплені Загальною декларацією прав людини 1948 р., серед них слід виділити: право на життя й особисту недоторканність, незастосування тортур, або жорсткого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження й покарання; рівність перед законом; ефек-